

- Cline, V. B. — Richards, J. M. Jr. — Needham, W. E.: *A Factor Analytic Study of the Fathers Form of the Parental Attitude Research Instrument*. Psychol. Record, 1963, 9, s. 65—72.
- Goldberg, S. — Lewis, M.: *Play Behavior in the Year-old Infant: Early sex difference*. Child Development, 1940, 40, s. 21—31.
- Helus, Z.: *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha, SPN 1973.
- Kon, I. S.: *Sociologie osobnosti*. Praha, Orbis 1971.
- Kotásková, J.: *Mezikulturní výzkum postojů rodičů k dětem na základě Schaeferova pojmového modelu*. Československá psychologie, 1968, s. 139—151.
- Kotásková, J.: *Modely interakcí matky s dítětem získané pomocí faktorové analýzy*. Československá psychologie, 1973, 17, s. 293—305.
- Koudelková, A.: *Rodičovské postoje a základní faktory dětské osobnosti*. (Nepublikovaná kandidátská disertační práce. Praha 1972.)
- Koudelková, A.: *Dětská percepce rodičovského chování*. Psychologia a patopsychologia diēfata, 1974, 9.
- Maccoby, E. (ed.): *The Development of Sex Differences*. Stanford, Stanford University Press 1966.
- Nichols, R. C.: *A Factor Analysis of Parent Attitudes of Fathers*. Child Development, 1962, 33, s. 791—802.
- Renson, G. J. — Schaefer, E. S. — Levy, B. I.: *Gross-national Validity of Spherical Conceptual Models for Parent Behavior*. Child Development, 1968, 39, s. 1229—1235.
- Řičan, P.: *Psychologie osobnosti*. Praha, Orbis 1973.
- Sears, R. R. — Rau, L. — Alpert, R.: *Identification and Child Rearing*. Stanford, Calif., Stanford Univ. Press 1965.
- Schaefer, E. S. — Bell, R. Q.: *Patterns of Attitude toward Child Rearing and the Family*. J. Abnorm. soc. Psychol., 1957, 54, s. 391—395.
- Schaefer, E. S. — Bell, R. Q.: *Development of a Parental Attitude Research Instrument*. Child Development, 1958, 29, s. 339—361.
- Schaefer, E. S. — Bell, R. Q.: *An Adaptation of the Parental Attitude Research Instrument for Fathers*. Bethesda, NIMH 1958.
- Schaefer, E. S.: *A Circumplex Model for Maternal Behavior*. J. abnorm. soc. Psychol., 1959, 59, s. 226—235.
- Schaefer, E. S.: *Children's Reports of Parental Behavior: An Inventory*. Child Development, 1965, 38, s. 413—424.
- Schaefer, E. S.: *A Configurational Analysis of Children's Reports of Parent Behavior*. J. Consult. Psychol., 1965/B, 29, s. 552—557.
- Walters, R. H. — Demkow, L.: *Timing of Punishment as a Determinant of Response Inhibition*. Child Development, 1963, 34, s. 207—214.

Teoretické zpracovávání problematiky socialistického způsobu života i snaha proniknout hlouběji ke konkrétní podobě sociálních procesů, v nichž se způsob života utváří a jejichž poznání je nezbytné pro zdokonalení plánovací a řídicí činnosti, naráží stále zřetelněji na nedostatek potřebných informací. Soustava sociálních indikátorů, která se vžila ve statistické praxi, zachycuje spíše proměny ve společensky utvářených i individuálně modifikovaných podmínkách života, avšak vlastní životní projevy a formy i jejich paralely ve sféře vědomí (činnosti, potřeby, aspirace, hodnoty, normy apod.) postihuje spíše nahodile a nesystematicky. Zejména naléhavě je pocíťován nedostatek aktuálních informací o časových rozpočtech obyvatelstva, tj. o struktuře každodenně vykonávaných činností a o jejich distribuci v čase (poslední celostátní šetření bylo provedeno v roce 1967).

Výzva městského výboru KSČ ke spojení vědy s praxí obrátila pozornost Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV k sociální problematice hlavního města. Její zpracovávání znovu ukázalo, jak málo víme o základních sférách lidského života: o problémech práce, účasti na řízení společnosti, rodinném životě, způsobu trávení volného času. Proto jsme velmi uvítali možnost připravit výzkum časových rozpočtů pražské populace s využitím sítě zpravodajských domácností statistiky životní úrovně, která se otevřela spoluprací s Městskou správou Českého statistického úřadu v Praze. K provedení výzkumu byl v únoru 1976 přijat sdružený socialistický závazek obou institucí na počest XV. sjezdu KSČ, na jehož základě ÚFS ČSAV zajistil teoretickou i metodologickou přípravu výzkumu, jeho zpracování a interpretaci, Městská správa ČSÚ pak terénní sběr dat. Výzkum organizovala pracovní skupina, vedená J. Vítečkovou, ve složení: V. Rak a E. Rendlová (ÚFS ČSAV), L. Adámková a pracovnice odboru životní úrovně domácností MěS ČSÚ, s využitím rozsáhlé externí spolupráce a konzultací s dalšími pracovníky obou institucí.

Obsahově výzkum vychází z marxisticko-leninské koncepce vývoje socialistické společnosti, změn v sociální struktuře a utváření socialistického způsobu života, která byla vypracována a formulována v publikacích sociologické sekce ÚFS ČSAV, zejména oddělení pro výzkum utváření socialistického způsobu života, v průběhu pětiletého plánu základního výzkumu. V metodologické rovině využívá zkušeností získaných v předchozích československých i některých zahraničních výzkumech časových rozpočtů.

Teoreticko-konceptuální rámec výzkumu vychází z klíčového postavení činnosti ve způsobu života; jím se produkují nové hodnoty i reprodukuje společnost, v nich se člověk realizuje jako aktivní, uvědomělý, společenský subjekt. Nejdynamičtější prvkem ve složitém systému činností, podmínkách a potřeb

jsou podmínky života, které společnost ovlivňuje bezprostředně, v závislosti na stupni rozvoje výrobních vztahů a výrobních sil, na míře vytvořeného národního bohatství a charakteru sociálně třídních poměrů. Změny v rovině potřeb, hodnot, aspirací, norem aj., tedy v rovině vědomí, jsou společností formovány značně zprostředkovaněji a probíhají pomaleji, brzděny vlivem tradice, stereotypů apod.

Základem výzkumu časových rozpočtů je popis činností za určitý časový interval, z nějž se získávají údaje o průměrné struktuře využití časového fondu různých sociálních skupin, i řada dalších indikátorů odvozených z vícedimenzionálního záznamu činností podél časové osy.

Základní cíle výzkumu byly v projektové fázi formulovány takto:

a) charakterizovat současnou strukturu každodenních činností základních společenských tříd a socioprofesionálních skupin občanů Prahy tak, jak jsou tyto třídy a skupiny zastoupeny v souboru zpravodajských domácností;

b) soustředit se přitom na ty aspekty a souvislosti využití časového fondu, jejichž poznání by mohlo přispět k odhalení rezerv účelnějšího využití času v zájmu rozvoje společnosti i jednotlivce;

c) prověřit v terénní praxi takovou modifikaci techniky sběru informací, které by mohlo být použito v širším rozsahu na celostátním souboru;

d) rozšířit dosavadní československé zkušenosti se zpracováním (tříděním, kvantifikací i následnou matematicko-statistickou analýzou i formami prezentace) výsledků časových rozpočtů.

Po zvážení výhod i nevýhod různých modifikací výzkumu časových rozpočtů i objektivních vnějších limitů časových, personálních, finančních apod. bylo pro provedení výzkumu zkonstruováno schéma s následujícími parametry:

1. Výzkum časových rozpočtů Pražanů zachycuje celý komplex lidských činností. Základem použité klasifikace činností (která musí zajistit komparabilitu výsledků s šetřeními časových rozpočtů FSÚ v šedesátých letech) je tradiční členění na čas pracovní a mimopracovní, v jehož rámci jsou specifikovány činnosti ve sféře péče o domácnost, uspokojování biologicko-fyziologických potřeb i činnosti volného času. Klasifikace činností je podvojná; v hrubém třídění obsahuje deset, v jemném dvaapadesát skupin aktivit.

2. Z obsahového hlediska zachycuje výzkum tři dimenze činností: primární a sekundární činnosti respondenta a osoby participující na dané činnosti.

3. Technickou čítecí časovou jednotkou výzkumu je 10 minut. Bylo použito kontinuálního záznamu s formulářem obsahujícím jeden řádek pro každých 10 minut dne. Tento typ záznamu umožňuje charakterizovat činnost nejen z hlediska jejich délky, ale i si-

tuovanosti v průběhu dne, opakovatelnosti a sekvenciho uspořádání, zachycuje také míru stereotypnosti vzorců každodenních činností.

4. Vzhledem k malému rozsahu sledovaného souboru i k dobrým předchozím československým zkušenostem byl zvolen týdenní záznamový interval, který až na výjimky zachycoval ucelený víkendový blok pátek až pondělí.

K dobrovolné účasti na výzkumu bylo vybráno všech 560 domácností zpravodajské sítě statistiky životní úrovně. Tento soubor je konstruován z tzv. hospodářských domácností podle tří kvótních znaků: socioprofesionální příslušnost přednosti domácnosti, příjmová skupina i počet nezaopatřených dětí. Výzkum byl prováděn vedle pravidelného šetření rodinných účtů, čemuž bylo nutno přizpůsobit i organizaci terénního sběru. Kontakt mezi výzkumným týmem a respondenty byl jen písemný.

Zkoumaný soubor tvořilo 1300 příslušníků uvedených domácností starších 15 let. Výzkumu se zúčastnilo celkem 503, tj. 90 % domácností, a v nich 1101, tj. 85 % respondentů. Vzhledem k vysokým nárokům, které výzkum na respondenta kladl, lze dosaženou návratnost považovat za uspokojivou. Strukturální charakteristiky výsledného souboru i vzniklé posuny a jejich možné interpretační důsledky budou zhodnoceny po zpracování identifikačních znaků. Lze však předpokládat, že soubor není plně reprezentativní pro pražskou populaci; vzhledem ke specifickému způsobu jeho vzniku a k jeho základnímu poslání se v něm pravděpodobně projevuje systematický posun ke kvalifikovanější, vzdělanější skupinám populace, zejména u žen. Tato kvalitativní specifika nejsou překážkou realizace výzkumu, musí však být respektována ve fázi zpracování a interpretace. Ve výzkumu bylo použito těchto technik sběru dat:

1. Záznamový deník pro popis činností po dobu sedmi dnů. U každého dne byla experimentálně zařazena stránka s několika dotazy zpřesňujícími průběh dne, s odhady některých časových nákladů, které nelze v záznamu jinak identifikovat (ztrátové časy, subjektivní odhad volného času).

2. Dotazník vyplňovaný po skončení záznamového období s otázkami vztahujícími se k frekvenci některých činností přesahujících záznamové období, zejména k trávení víkendů, s řadou stojatých otázek i otázek doplňujících identifikační znaky respondenta.

3. Výpis charakteristik respondenta a domácnosti z evidence sítě, doplněný několika údaji získanými dotazem. Výhodou nasazení techniky časových rozpočtů v dané síti je možnost analyzovat časové rozpočty na skupinové úrovni a konfrontovat distribuci času domácnosti s distribucí finančních prostředků.

Výzkum proběhl v terénu ve dnech 25. května–15. června 1976, zachycuje tedy způsob trávení času v poměrně příznivém období pozdního jara (vývoj počasí byl dokumentován). V období červen–srpen byla provedena kontrola a kódování získaných materiálů a

dokončení přípravy programu strojního zpracování. Nejobtížnější úkol představuje zaznamenání a uložení popisu činností v čase. Tento úkol byl v probíhající výzkumu řešen takto:

1. Sekundární aktivity nebyly zachycovány průběžně, jejich délky byly sumarizovány za celý týden a uloženy na jednom štítku v agregovaných skupinách. Současně s nimi byly zpracovány a uloženy časové odhady, rovněž v týdenním souhrnu.

2. Souvislý záznam činností v čase byl rozčleněn na jednotlivé činnosti, tj. na časové úseky, v nichž probíhala jedna primární aktivita za přítomnosti určité skupiny osob. Každé činnosti byl na štítku vymezen pětisloupcový blok (dva sloupce pro trvání činnosti v desetiminutách, dva pro číslo aktivity a jeden pro znak přítomných osob). Všechny činnosti byly zaznamenány v pořadí, v jakém na sebe navazovaly v denním záznamu, čímž byla zachována i informace o situovanosti, frekvenci výskytu a vzájemné návaznosti různých činností. Počet zaznamenaných činností a tedy i počet štítků připadajících na jednoho respondenta byl proměnlivý: podle předběžného odhadu se průměrný počet zaznamenaných činností pohyboval okolo pětadvaceti denně a průměrný počet štítků potřebných k záznamu činností jednoho respondenta okolo dvanácti.

3. Ostatní znaky vázané na respondenta byly uloženy na dalších dvou štítcích respondenta, charakteristiky domácnosti pak na jednom štítku domácnosti.

Celkem bylo ve výzkumu časových rozpočtů Pražanů zakódováno a naděrováno zhruba 16 000 děrných štítků.

Strojové zpracování probíhá na počítači IBM 370 v Ústavu teorie informace a automatizace ČSAV po dvou relativně nezávislých liniích. Znaky vázané na respondenta a na domácnost (mimo časový snímek) jsou zpracovávány standardními programy SPSS pro třídění, testovací a analytické operace. Pro zpracování časového záznamu byl vyvinut nový program (autor Z. Špaček), který převádí variabilní objem informací na konstantní formát a nově řeší problém sekvenčního uspořádání respondentů a uložení informací, které podstatně urychlilo a zjednodušilo další operace. (Podrobněji bude o tomto programu referováno později.)

Dosažená fáze zpracování výsledků neumožňuje komplexně zhodnotit přínos výzkumu časových rozpočtů Pražanů. Pokud se týká použité techniky terénního sběru, potvrdila se její vhodnost při záznamu primárních neboli hlavních činností. Přesnost záznamu sekundárních činností a participujících osob je významně nižší v situaci, která neumožňuje osobní kontakt s respondentem, ani kontrolu a doplňování záznamu; těchto dvou dimenzí činností bude možno interpretačně využít pouze orientačně. Na druhé straně se ukázalo, že i přes určité snížení přesnosti záznamu s počtem přibývajících dnů nebudou difference mezi prvním a posledním dnem natolik významné, aby musely být při interpretaci brány v úvahu. Stejně tak se potvrdila vhodnost použité úpravy formuláře, jehož vyplňování nečinilo respondentům zvláštní potíže.

Setření časových rozpočtů na specifické velkoměstské populaci neřeší problém na úrovni celostátního reprezentativního výzkumu a jeho výsledky nebude možno v plném rozsahu zobecnit s širší platností. Přes tuto výhradu je možno říci, že výzkum přinese kromě bohatého materiálu o aktuální distribuci časového fondu mezi různé skupiny činností a o diferencující síle různých sociálních i demografických faktorů i velmi zajímavé informace o postojech vůči různým sféram lidského života, zejména o postojích vázaných na sféru domácích prací a jejich dělbu mezi muži a ženami. Skupinový kontext na jedné straně modifikuje obsah získaných informací a na druhé straně vytváří novou příležitost pro analýzu časových rozpočtů domácností, pro srovnávání struktury činností manželských partnerů apod. Z obsahového hlediska se jako perspektivní jeví zejména propojení údajů o distribuci času a frekvenci vykonávaných činností s údaji o struktuře příjmů a vydání domácností za delší časové období. Výsledky výzkumu rozšíří a obohatí soubor informací o způsobu života obyvatel Prahy i o problémech, s nimiž se musí každodenně vyrovnávat. Současně lze předpokládat, že budou užitečné i pro další rozpracování teoretické koncepce procesu utváření socialistického způsobu života.

Jana Vítěčková